

Juteini 2021

Suomen kielen tapahtuma Hattulan Juteinitalolla 11.5.2021

Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura VSKS juhlisti 175-vuotismerkkivuottaan perustamalla erityisen Jaakko Juteini -palkinnon. Palkinnon periaatteiden mukaisesti seuran hallitus päätti, että 10 000 euron suuruinen palkinto luovutetaan noin kolmen vuoden välein yksilölle tai yhteisölle, joka on edistänyt merkittävästi VSKS:n perustajajäsenen, valistuskirjailija Jaakko Juteinin henkisen perinnön vaalimista tieteen, taiteen tai kansanvalistuksen alalla.

Ensimmäinen Jaakko Juteini -palkinto luovutettiin 25.11.2020 **Janne Saarikivelle**. Saarikivi on Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen määräaikainen professori ja filosofian tohtori. Raadin perustelujen mukaan Saarikivi on osoittanut Jaakko Juteinille ominaista valistushenkisyyttä, vahvasti sisäistetyn oman ajattelun voimaa, terävää kieltä ja sanomisen rohkeutta. Palkinnon perusteiksi nostettiin lisäksi Saarikiven ansiot suomen kielen ja pienten sekä vähemmistökielten puolustajana ja pienten kielten kielten tutkimuksen edistäjänä.

Hattulassa syntynyt Jaakko Juteini (Jacob Juden, 1781–1855) oli ensimmäinen suomenkielinen kirjailija. Hän halusi teksteillään vaikuttaa yhteiskunnallisiin aiheisiin ja epäkohtiin. Erityisesti Juteini halusi kohottaa suomenkielisen rahvaan tieto- ja koulutustasoa.

Professori Janne Saarikivi:

Kuinka suomen kielen puhuminen tekee meistä suomalaisia – kielen ajattelun ja kulttuurin yhteyksistä

Paneeko suomen kieli ajattelemaan suomalaisittain? Edustan suomalais-ugrilaisten kielten tutkimusta, joka ei välttämättä ihmisten mielissä ole se kaikkein kuumiin ja katu-uskottavin ala. Siinä kuitenkin yhdistyy muutamia asioita, jotka yhdistyvät Jaakko Juteiniinkin.

Jaakko Juteini on valistuksen ajan hahmo. 1700-luvun lopulla alkoi maailmassa jossain määrin vallita käsitys, jonka mukaan asioista voisi ottaa tieteellisillä menetelmillä selvää ja luottaa ongelmien ratkaisijana tieteeseen pikemminkin kuin vain traditioon, kirkkoon tai auktoriteetteihin.

Jaakko Juteini oli oman aikansa mittapuulla tieteellisesti hyvin sivistynyt ja vahvasti tieteeseen luottanut henkilö. Häntä myöhemmin vaikuttaneet Suomen kansallisen nousun suurmiehet kuuluvat

eri sukupolveen. He ovat kansallisromantiikan ajan toimijoita, kuten Lönnrot ja Topelius ja ehkä Snellmankin jossain määrin.

Kansallisromantiikassa ryhdyttiin etsimään kansojen eroja ja ominta ominaislaatua. Se vallitsi 1800-luvun lopulla tyypillisesti Itä-Euroopassa. Suomi oli tyypillisesti tällainen valtio, mutta oli muitakin: Viro, Latvia, Puola, Bulgaria, Kreikka. Suuri määrä uusia valtioita syntyi samassa historiallisessa kehityksessä yhdessä Suomen kanssa.

Suomalais-ugrilainen kielentutkimus yhdistää jollain tavalla alana valistustradition kansallisromanttiseen traditioon. Se on kielentutkimuksen haara, joka käsittelee kieltä tieteellisesti ja ikään kuin tieteelliseen evidenssiin uskoen. Eräänlaisena tutkimusobjektina on, mikä on suomen kielen his-

toria, sen kontaktit ja se kulttuurinen kenttä, jossa suomen kieli sijaitsee. Tällä lailla se vastaa ikään kuin tähän romanttiseen kysymykseen, että keitä me suomalaiset oikein olemme. Se tekee sen vastamalla kysymykseen tieteellisin metodein.

Juuri tässä mielessä se edustaa selkeästi Jaakko Juteinin henkistä perintöä. Tähän liittyen olen valinnut päivän epistolan aiheeksi ”Paneeko suomen kieli ajattelemaan suomalaisittain” tai miten se, että me puhumme suomea, tekee meistä kaikkia suomalaisia.

Tämä on hyvin ajankohtainen kysymys, koska kieltä ajatellaan paljolti hyvin käytännönläheisenä asiana. Kuulee paljon ajatuksia, että onko sillä mitään väliä, jos koulutuksessa ja työelämässä käytetään englantia, kun kuitenkin kaikkien muista

maista tulevien on pakko pystyä keskustelemaan keskenään.

Tässä on pohjalla sellainen harhakäsitys että kieli olisi puhtaasti kommunikaation väline ihmisten välisiin viesteihin. Vaan eipäs olekaan! Kieli on nimittäin paitsi viestien välittämisen, myös ajattelun ja maailman havaitsemisen ja havainnoinnin väline. Saamme tästä käsityksen katsomalla viereisiä neljää kuvaa. Olen ottanut ne Googlesta, kansan syvien rivien suosimasta hakukoneesta.

Mitä tarkoittaa ”metsä” eri kielillä

Kirjoitin hakukoneeseen eri kielillä sanan ”metsä” ja otin sitten ensimmäisen tällä haulla löytyvän kuvan. Oheisessa kuvassa ovat haut suomeksi, japaniksi, arabiaksi ja englanniksi.

Voidaan kysyä, mitä ”metsä” on englanniksi, arabiaksi, japaniksi, singaleesiksi tai millä tahansa kielellä ja vastaus löytyy aina. Kun kuitenkin ryhdytään kuvaamaan sanan merkitystä esimerkiksi valokuvan muodossa, havaitaan, että kielellisellä ilmauksella on merkitystä.

Metsä suomeksi on jossain mielessä erilainen kuin metsä englanniksi. Tämä johtuu tietenkin siitä, että eri kielten puhujat asuvat eri puolilla maapalloa ja heidän suhteensa metsään on erilainen. Suomessa ihmiset ovat kävelleet metsässä ja keränneet siellä sieniä ja marjoja. Asutukset ovat paljolti metsän ympäröimiä ja kaikki voivat helposti käydä metsässä.

Sen sijaan esimerkiksi Brittein saarilla metsä saattaa olla kaukaisempi käsite, tuttu lähinnä kansansaduista ja Hollywood-filmeistä. Harvalla siellä on ylipäätään kokemusta metsässä liikkumisesta. Metsä liittyy ihmisten mielikuvituksessa lähinnä örkkeihin ja peikkoihin ja vastaaviin. Toisin sanoen sanan

merkitys on näennäisestä samankaltaisuudesta huolimatta hyvin erilainen.

Eppu Normaali ja Turmiolan Tommi

Seuraavalla sivulla on Eppu Normaalin laulu ”Murheellisten laulujen maa”. Kun itse olin nuori, se oli suosittua rock’n rollia eli rytmimusiikkia. Sen sijalla voisi olla mikä tahansa rock-lyriikka. Sanoituksessa on kaikenlaisia sanoja ja merkityksiä. Vaikka ajatella, että osaamme kaikki esimerkiksi englannin kieltä, niin uskon, että monella menee sormi suuhun, jos pitäisi kääntää tämän tyyppistä tekstiä englanniksi.

Esimerkiksi minun, vaikka joka päivä käytän

englantia työssäni ja luen englanninkielisiä tekstejä, täytyy kyllä sanoa, että en pystyisi tätä tekstiä tai sen erilaisia merkityksiä välittämään englannin kielellä toisille ihmisille. Tämän tekstin ymmärtäminen ja välittäminen toisille kielille edellyttää suhdetta suomenkieliseen kulttuuriin.

Sanoituksessa on kaikenlaisia hauskoja riimejä, kulttuurisia stereotyyppisiä ja fraaseja, joista tekstin sisäinen kiinnostavuus ja merkitys muodostuu. Suomalaiset juovat viinaa ja hakkaavat ja niillä on kirveet ja ne menevät metsään. Suomessa on kaikenlaisia institutionaalisia asioita kuten työnvälitys, kohtalon koura ja kirjallisia alluusioita kuten Turmiolan Tommi.

Näitä on mahdollista ymmärtää vain, jos on jos-

<i>Syyttömänä syntymään / Sattui hän</i>	<i>Lumihanki kutsuu perhettä talvisin</i>
<i>Tähän maahan pohjoiseen ja kylmään</i>	<i>Vaan ei tahdo tehdä koskaan lailla isin</i>
<i>Jossa jo esi-isät / Juovuksissa tottakai</i>	<i>Mut kun työväilyksestä työtä ei saa</i>
<i>Hakkasivat vaimot, lapset, jos ne kiinni sai</i>	<i>Hälle kohtalon koura juottaa väkijuomaa</i>
<i>Perinteisen miehen kohtalon / Halus välttää poika tuo</i>	<i>Niin Turmiolan Tommi taas herää henkiin</i>
<i>En koskaan osta kirvestä / Enkä koskaan viinaa juo</i>	<i>Ja herrojen elkeet tarttuvat renkiin</i>
<i>Muuten juon talon</i>	<i>Kohti laukkaa viinakauppaa</i>

sain määrin sisällä suomenkielisen kulttuurin merkitysavaruuksessa tai -matriisissa. Kansallisromanttisen päivittelyn tasolla voimme sanoa, että kyllä suomalaisilla on sitten niin erikoinen luontosuhde, että sellaista ei voi olla kenelläkään muulla ja ei kyllä kukaan muu voi ymmärtää tällaista suomalaista laulua.

Nimeäminen ja havaitseminen

Nousemme nyt kuitenkin kansallisromanttisen päivittelyn yläpuolelle ja yritämme ymmärtää jollain tavalla tieteellisesti, mikä tässä tekstissä nyt on se, jonka kautta sen merkitys rakentuu ja minkä vuoksi se on niin vaikeasti muille kielille käännettävissä.

On paljon asioita, jotka voidaan nimetä ja havaita hyvin eri tavoilla eri kielissä. Suomalaiset esimerkiksi tietävät, että lumen lisäksi on olemassa räntää, nuoskaa, kantohankea, riitettä ynnä muuta, mutta en ole aivan varma, löytyykö esimerkiksi espanjan kielestä sanoja kuvaamaan tällaisia eri tyyppisiä lumia, joista eräät ovat veden sekaisia ja toiset rakenteeltaan kovia ja kolmannet sulia.

Jos ei pysty nimeämään tällaisia asioita, niitä voi olla myös vaikea havaita. Jos vaikka kutsutaan 80-vuotias pudasjärveläinen hiihtäjä ja kanariansaarelainen karjapaimen ihailemaan lunta Pudasjär-

vellä, on ilmeistä, että pudasjärveläinen pystyy sekä puhumaan lumesta että havaitsemaan sitä paljon monipuolisemmin. Hän pystyy muun muassa heti arvioimaan, miten siinä voi hiihtää. Onko lumi esimerkiksi kosteaa vai kuivaa ja kuinka pitää voidella ja kantaako hanki, luistaako suksi ja mihin vuodenaikaan tällainen lumentulo liittyy. Hän näkee välittömästi erilaisia asioita, joita hän pystyy omalla kielellään nimeämään.

Tämä liittyy asioiden niin sanottuun **kategorisointiin eli luokitteluun**. Eri kielet luokittelevat asioita eri tavoin. Suomen kielessä on vaikkapa mäkiä, vaaroja ja vuoria. Ne ovat kaikki maaston kohoumia, korkeita paikkoja. Mutta vaikka viron kielessä, joka on läheinen suomen kanssa, on vain sana mäki. Siellä ei oikeastaan ole sanaa vuori eikä sanaa vaara. Suomalainen ajattelee, että mäki ja vuori ovat erilaisia asioita. Mäki on melko pieni, ehkä metsän peittävä ja vuori on hyvin suuri. Jos kielessä ei viron tapaan ole tällaista eroa, se vaikuttaa siihen, kuinka niitä havaitaan, vaikka ne piirtyisivät suomalaisen ja virolaisen silmän verkkokalvolle samanlaisina.

Länsimaiset ihmiset tietävät, että rakkaus on punaista ja asuu sydämessä. Jos halutaan kuvata rakkautta, on tapana piirtää punainen sydän. On ilmeistä, että kun maailmassa on noin 7000 – 8000 kieltä, voi olla monta sellaista sanaa, jotka eivät lainkaan

kuulu tähän länsimaisen kulttuuripiiriin ja joissa ei ole hyvää käännoästä sellaiselle sanalle rakkaus, joka käsittää esimerkiksi luottamuksen, haltioitumisen, lupauksen elää jonkun toisen kanssa, seksuaalisen himon jne.

Siinä oli paljon keskenään ristiriitaisia asioita kuten esimerkiksi himon ja haltioitumisen aspektit yhtäällä ja toisaalta luottamuksen ja uskollisuuden ulottuvuudet. ”Rakkaus” on keskenään äärimmäisen ristiriitainen kulttuurisesti määritelty kimppu asioita, josta jollain tavalla tiedetään, että se mukamas on olemassa, kun se kielellä nimetään. Samalla tavalla tiedämme senkin, että se on punaista ja se asuu sydämessä. Miksi se ei asu esimerkiksi maksassa?

On paljon kieliä, joissa rakkaus asuu maksassa. Esimerkiksi suomalais-ugrilaisissa kielissä, joita puhutaan ympäri Euraasiaa, on aivan yleistä, että voimakkaat affektit eivät asu sydämessä, vaan maksassa. Esimerkiksi komin kielessä menym musa tarkoittaa muusani, rakkaani, kirjaimellisesti ’minun maksani’.

Suomessa sanotaan, että sappi kiehuu, kun on vihainen. Vihaisuus asuu siis sapessa ja rakkaus sydämessä. Ne eivät ole mitään todellisia fyysikaalisia asioita, vaan kulttuurisesti havaittavia. Hyvin suuri osa ympärillämme havaittavasta on kulttuurista.

Kielikuvat eli metaforat

Minkälaisista osista kulttuurinen havaitseminen koostuu? Viime viikolla oli Suomen hallitus sopimassa tulevien vuosien budjetista. Tämän homman nimi oli budjettiriihi. Monen päivän aikana uutisoitiin, että ”riihessä on kehysneuvottelut”.

Riihi oli lämmitetty tumma huone, jossa hakat-

tiin viljoja siten, että jyvät kerääntyivät yhtäälle ja akanat tippuivat toisaalle. Aika harva nykyaikainen ihminen on tekemisissä riihen polton kanssa, vaikka se oli sata vuotta sitten aivan arkipäivää. Suomen itsenäisyyden alussa noin ¾ suomalaisista oli maataloudessa, nykyään vain pari prosenttia. Riihetkin ovat käyneet vähiin. Sana riihi on kuitenkin säilynyt vertauskuvana, kun sanomme, että tuloja ja menoja puidaan budjettiriihessä. Puiminen tarkoittaa, että erotetaan jyviä akanoista eli harjoitetaan kriittistä ajattelua: mihin rahaa pannaan ja mihin ei panna ja mikä on tärkeää.

Riihi on kielikuva eli metafora. Usein ajatellaan metaforan tarkoittavan jotain korkeakirjallista eli että elämä on kuin makkarapötkö, siinä on etu- ja takapää tai kuolema on kuin joutsen. Itse asiassa kielikuvia on melkein joka lauseessa, kuten esimerkiksi budjettiriihen kehys tai annan sulle selkäsauvan tai että vaalikarjaa pitää houkutella ja ääniä pitää kalastaa. Näillä ei ole mitään tekemistä karjan, kalojen tai riihien kanssa, mutta tällaista sanastoa koko ajan käytetään. Ollaan siis yhdestä merkityskentästä, maanviljelys- sekä metsästäjä-keräilijäkulttuurista, siirretty käyttämään sanoja abstraktissa merkityksessä.

Jokainen haluaa ansaita rahaa. Ansaita on johdos sanasta ansa. Aikoinaan ansaitseminen on tarkoittanut ansoista kerättyjä villieläimiä. Raha on kansanrunoudessa merkinnyt eläimen nahkaa: ”rahat rangoille nosta” eli että raha on jotain, joka ripustetaan kuivumaan. Kun tiedetään rahan merkinneen turkiseläimen nahkaa, ymmärrätte, miksi pitää joskus maksaa ”selkänahasta” tai pitää raataa se omalla selkänahalla tai on tullut nyljetyksi.

Raha ja ansaitseminen jne. ovat loppupeleissä – kuten itse asiassa sana loppupelikin – metaforia eli

kielikuvia. Metaforat ovat eri kielissä erilaisia. On mahdollista kääntää budjettiriihi esimerkiksi englanniksi, mutta se on hyvin erilainen: budget consultation tai budget negotiation. Näin käännetty termi tarkoittaa näennäisesti samaa, mutta todellisuudessa melko lailla eri asiaa.

Kun eri kieliä puhutaan, näennäisesti samatkin asiat ilmaistaan hyvin eri tavoin, jolloin ollaan tekemisissä eri tyyppisten merkitysulottuvuuksien kanssa. Se luo kulttuurisia eroja.

Assosiaatiot

Kielissä on paljon sattumanvaraisia yhteyksiä. Suomen kielessä sukka, tukka ja kukka ovat riimisanoja ja niistä voi jollain tasolla tulla mieleen jotain samaa, vaikka itse käsitteillä ei ole mitään tekemistä toistensa kanssa. Ne voivat kuitenkin yhdistyä toisiinsa jos sain hassussa lorussa tai unessa. Juuri tällaiset lorut, unet ja assosiaatiot ohjaavat luovaa ajattelua.

Ihmisen luovuus on suomen kielellä erilaista kuin luovuus esimerkiksi englanniksi juuri siksi, koska käsitteet kytkeytyvät toisiinsa eri tavoin. Ajatellaan vaikka sanaa ”lehti” sanomalehden merkityksessä. Ulkona on puiden lehtiä pihalla. Englannin kielissä näiden yhteydellä ei ole mitään järkeä (leave / newspaper). Tällaista assosiaatiota ei englannissa synny, mutta suomen kielessä se heti syntyy.

”Ukkonen” jyrähtelee. Jos hetken aikaa ajattelee, niin ukkonenhan on joku äijä, jonkinlainen salamoiden ja ukonilman jumala, ukko ylijumala, vanha pakanallinen hahmo, joka heittelee salamia. On vanhaa esikristillistä kulttuuriperinnettä nimittää jyrinää ukkoseksi. Siinä on säilynyt muualta jo kadonnut maailmankuva ja uskomuskäsitys.

Jokainen, joka on sitä mieltä, että kaikki asiat voi

Suomen kieleen rajoittuvia ilmauksia

säähän liittyvät: räntä, nuoska

modaaliset ilmaukset: viitsiä, kehdata

ominaisuudet: reipas, omatoiminen

adjektiivit: lievä, leppeä, raikkaanmakuinen

vain Suomessa: työvoimatoimisto & sote-uudistus

kulttuurihistoriaa: ellun kanat, kekkoslovakia

mainiosti sanoa englanniksi, voi miettiä käännöksiä. Vielä jotenkin voi kääntää esimerkiksi sanat räntä ja nuoska, mutta entä sanat viittiä tai kehdata, tai pystyä? Tyypillinen suomalainen keskustelu kulkee ”voiks sä auttaa tässä tai tossa asiassa?” ”No emmä viitti”. Maailman tavallisimpia keskusteluita.

Sana viitsiä on varmaan 50 yleisimmän suomalaisen sanan joukossa, mutta tuleepa tenkkapoo, jos haluan kääntää sanan ”viitsiä” vaikkapa englanniksi. Viitsiä käännettäisiin can, mutta can on paitsi viitsiä, myös pystyä, osata ja voida ja nämähän ovat kaikki aika erilaisia asioita.

Viitsiminen tarkoittaa jotain sellaista, että ihminen kykenee, mutta ei halua. Eli jos haluaisin kääntää englanniksi suomen kielen lauseen ”Emmä viitti”, niin sen täsmällinen käänös olisi ”I could, but I don't want to”. Mutta eihän kukaan englannin puhuja tällaisia sano pitkin Ameriikan raitteja. Tällainen hyvin yksinkertainen oman tahtotilan ilmaus, että haluaako – pystyykö – kuinka haluaisi toimia, eroaa jo aika syvällisellä tavalla siitä, kuinka asia ilmaistai-

siin englanniksi, venäjäksi tai arabiaksi.

On paljon samantapaisia ominaisuuksien nimiä kuten reipas, omatoiminen tai viekas, jotka ovat hankalia kääntää. Hyvin kulttuurispesifiset asiat ovat vaikeita kääntää. Suomessa kaikki tietävät, mikä on työvoimatoimisto tai sote-uudistus.

Monille sanoille ja ilmauksille on vaikea löytää vastineita muissa kielissä. Europarlamentissa on 750 edustajaa, joista 13 taitaa olla suomalaisia. Jokainen saa siellä käyttää omaa eurooppalaista kieltään. Sadat simultaanitulkit kääntävät. Tulkkaus saattaa olla vaikka suomesta saksaksi tai suomesta puolaksi.

Joku kertoi minulle suomalaisen europarlamentaarikon käyttäneen jossain valiokunnassa sanontaa ”asialliset hommat hoidetaan, mutta muuten ollaan kuin ellun kanat”. Tämä suomalaisittain aivan järkevä sanonta saattaa tuottaa esimerkiksi suomalais-slovakialaiselle kääntäjälle vaikeuksia.

Kääntäminen on yhtäältä varsin mahdollista ja toisaalta aivan mahdotonta. Sauna on meille aivan arkista. Kun saunaa esitellään filippiiniläiselle tai taiwanilaiselle, ei asia olekaan niin itsestään selvää. Suomalainen osaa heti nimetä lauteet, kiulun, kuu-pan, pefletin ja koko saunan. Saunaan liittyy kymmeniä käsitteitä: jälkilöylyt, saunakaljat jne.

Kulttuuripiirin näkeminen ja ymmärtäminen edellyttävät kulttuurista tietoa, joka syntyy siitä, että on oppinut nimeämään asioita. Vain se, joka on tottunut pienestä pitäen käymään saunassa, hallitsee sauna-sanaston. Tämä kulttuurimuoto on muille täysin eksoottista ja tuntematonta.

Tunturimaisema suomeksi ja saameksi

Seuraavalla sivulla on tunturimaisema. Kuva on otettu Suomen puolelta Norjan suuntaan. Mitä kuva

esittää? Suomalainen sanoisi, että siinä on lappilais-ta erämaata: kiviä ja jänkää ja vuoria taustalla. Mutta kun olen ammatiltani suomalais-ugrialaisten kielten tutkija, tiedän, että tuolla seudulla perinteinen kieli on saame. Saamen kielissä on paljon erilaisia käsitteitä juuri tällaisen maiseman kielen kuvaamiseen.

Saamen puhuja näkee kuvassa paljon sellaista, mitä suomalainen ei lainkaan havaitsisi. Saamen kielessä on runsaasti sellaista, mikä soveltuu juuri tällaisen maiseman kuvaamiseen. Saamen kieltä hallitseva voi puhua gáisasta, mikä tarkoittaa vuorta, jonka sivulla on pysyvä lumiläikkä.

Suomen kielessä ei ole sanaa vuorelle, jolla on

pysyvä lumiläikkä. Ikilumipälviselle vuorelle löytyy saamessa oma sana, jássa. Kiviainesta sisältävä maiseman osa on saameksi rášša. Se on kiviainesta, joka on syntynyt rinteiden vajoamisen seurauksena.

Saamessa vuoret jaetaan lähinnä sen mukaan ovatko ne pyöreä- tai terävahuippuisia tai metsän peittämiä, tai sellaisia joilla on ikilunta.

Oaivvi tarkoittaa pyöreähuippuisia tunturia. Duottar tarkoittaa tunturiylänköä, jolla porot laiduntavat ja skáidi kahden joen välistä maakaistaletta.

Suomessa on kaksi sanaa, mäki ja vuori eli yksi metsän peittämälle ja yksi paljaalle maan kohou-

malle, mutta saamessa on eri nimi pyöreä- ja terävähuippuiselle. Saamessa ei ehkä ole lainkaan sanaa vuorelle.

Toisin sanoen, kun tuollaista maisemaa katselee saamelaisena tai saamen kielisenä, kykenee välittömästi nimeämään erilaisia asioita, joita suomeksi ei osaisi, eikä edes näkisi. Nimeäminen on ikään kuin näkemään tottumista. Silloinkin kun emme ajattele kielellisesti, katsomme maailmaa tietyn kielellisen kategorisoinnin tai kielellisen havaitsemisen silmälasien läpi.

Värien maailma

Osaamme nähdä sellaisia asioita, joita olemme tottuneet nimeämään kasvettuamme tiettyyn kielelliseen kulttuuriin. Värit ovat paras ja ilmeisin esimerkki, koska värit ovat kaikille tuttuja ja helposti tajuttavia. Värihän ovat valon taittumista ja spektriä, mutta valo muuttuu väreiksi vasta nimeämisen kautta.

Nimittäminen tapahtuu eri kielissä eri tavoin. Olen käyttänyt kaikista muista kielistä eniten venäjää ja olen viettänyt elämästäni paljon Venäjällä ja venäläisten parissa. Opin kuitenkin venäjää vasta aikuisuuden kynnyksellä.

Hirveä järkytys oli, että venäläisillä ei ole lainkaan sanoja punainen ja sininen. Sinij on tummansininen ja golubyj vaaleansininen. Venäjän ns. punainen ”krasnyj” kuten esimerkiksi käsitteessä Punainen tori, on aivan tietynlainen tumma punainen. Ruusunpunainen taas on ihan eri sana, alyj. Punertava lauta tai ketun turkki tai vastaava on ryzyj. Se on rusahtavan punainen, historiallisesti sama kuin suomen ”ruskea”.

Suomen ruskean vastine karjalan kielessä on ruski, joka tarkoittaa sekä ruskeaa että punaista. Voi-

daan kysyä, näkevätkö karjalaiset ollenkaan ruskean ja punaisen eroa. Kyllähän he verkkokalvoillaan saman asian tietenkin näkevät. Koska näkeminen on aina myös kulttuurista näkemistä, niin se ehkä kuitenkin havaitaan eri tavalla, koska ei osata sitä samaa eroa, joka suomalaisilla on. Vastaavasti sinisellekin on karjalassa eri sana.

Maailman kielissä on lukemattomia tapoja jakaa spektri eri nimisiin väreihin. Niinkin primitiivinen asia kuin väri ei ole yksinomaan fyysikaalista näkemistä, vaan kulttuurista, kulttuurin kautta näkemistä.

Tässä ja vieressä

Vastaavia eroja on myös ajan ja paikan suhteen. Suomessa on sanat tämä, tuo, se, tässä, tuossa ja siinä. Saamen kielessä tämä alue on jaettu viiteen tilaan: das ’siinä’, dás ’tässä’, dies ’tässä minun luona’, duos ’siinä sinun luona’, ja dos ’tuolla kaukana’.

Suomen ”tässä” on siis saamessa kaksi erilaista tilaa. Dás on ihan tässä, vaikka kädessäni, ja dies tässä vieressäni. Duos on vastaavasti se mikä on kuulijalla kädessä tai kuulijalla vieressä.

Kun opiskelin saamea, oli hankala oppia kiinnittämään huomiota tällaisen asiaan. Saamessa on myös eri muodot asioille, joita on kaksi. Suomen kielessä on ”kädet” ja ”jalat” ja ”kahvikupit”. Kun kahvikuppeja on vaikka kolme tai neljä, se on edelleen monikkomuoto kuten kädet ja jalat. Jossain toisessa kielessä kädet ja jalat menevätkin kaksikko-muotoon. Niillä ei olekaan yleistä monikkomuotoa, vaan ne menevät yhdessä kieliopilliseen kategoriaan kaikkien niiden asioiden kanssa, joita on vain kaksi.

Sanat ”oikea” ja ”vasen” ovat ilmeisiä suomalaisille. Maailmassa on paljon kieliä, joissa ei ole lainkaan sanoja oikea ja vasen. Oikea ja vasen liittyvät ruumiin puoliin. Vasemmalla kirjoitetaan yleisesti hie-man huonommin ja sillä puolella on sydän.

Monissa kielissä näiden sijasta käytetään vaikka

suuntia kuten pohjoinen ja etelä. Mistä ihmeessä ihmiset voivat aina tietää, missä on pohjoinen ja etelä? No niin se vain tuntuu olevan. Sitä on tutkittu. Sel- laisten kielten puhujat, joissa oikean ja vasemman sijasta käytetään absoluuttisia suuntia, tuntuvat tie- tävät, missä on pohjoinen ja etelä.

Katsokaamme vielä näitä sydämiä. Elämme maa- ilmassa, jossa on rakkautta, vapautta, oikeuden- mukaisuutta jne. Ne ovat hyvin abstrakteja asioita. Kun kadulla kysytään, mikä on tärkeintä elämässä, saadaan vastauksia kuten rakkaus, vapaus, terveys, ystävyys jne.

Onko tosiaan maailmassa universaaleina jotain tällaisia vai ovatko nekin sellaisia, jotka ovat nimen- omaan kulttuurisia eli eri kieliyhteisöissä ja kulttuu- ripiireissä eri tavoin jäsenyviä ja hankalasti eri kie- lille käännettävissä?

Päätän esitykseni näyttämällä peukkua, koska kaikkihan tietävät mitä se meinaa. Vaan eivätpä tie- däkään, jos tulet Papualta tai Australian alkuperäis- asukkaiden parista.

Santa Claus ja kekripukit

Ja sitten tietenkin joulupukki, kaikkien kulttuuris- ten merkitysten ja merkityskimppujen äiti, englan- niksi Santa Claus, mutta sehän viittaakin pyhään Nikolaukseen, 1300-luvun Smyrnassa eläneeseen pyhimykseen, joka teki ihmetekoja.

Suomalaiset eivät ollenkaan ajattele, että joulu- pukki olisi joku pyhimys, koska katolisen uskon pyhimykset ovat kauan sitten pyyhkiytyneet suoma- laisten tietoisuudesta. Meille joulupukki on pukki,

eläin, joka on sekoittunut vanhaan esikristilliseen traditioon kekripukeista. Ne olivat onnen eläimiä, talosta toiseen kulkeneita taikojen tekijöitä.

Kristillinen traditio on siis sekoittunut jonkinlai- seen pyhimystarustoon. Meille suomalaisille joulu- pukki on aivan eri olento kuin joku englantilaisten Santa Claus. Sitten vielä: suomalaiset tuppaavat tie- tämään, että joulupukki elää Suomessa. Mitä, kuka, miksi juuri Suomessa? Se on suomalaisten yhteinen jaettu meemi.

Kaikki suomalaiset tietävät, että joulupukki asuu Suomessa. Mikä merkillisintä, kaikki suomalaiset tietävät, että joulupukkia ei ole olemassa. Vaikka me tiedämme joulupukista kaikki asiat, sitä ei olekaan olemassa. Tämä juuri osoittaa, että mikään ei ole niin vahvasti olemassa kuin ne asiat jotka ovat ole- massa kulttuurissa.

Kulttuurinen todellisuus on vasta se todellisuus, jonka kautta me näemme kaikki, mitä täällä maail- massa on.

Seuraavalla sivulla Janne Saarikivi johdattelee aiheeseensa esityspäivän aamun Hämeen Sanomissa 11.5.2021

Esityksen puheesta muistiinkirjoittaminen ja pdf:n taitto: Jukka O. Mattila
Esitys on katsottavissa osoitteessa <https://www.youtube.com/watch?v=KNPIPh-ToK0>

MIELIPIDEVIERAS

Janne Saarikivi

janne.saarikivi@helsinki.fi

Suomessa on periaatteessa kaksi virallista kieltä, suomi ja ruotsi. Mutta vastaako tämä arkinen hokema enää työelämän ja koulutuksen todellisuutta? 2000-luvun työelämässä ja koulutuksessa suomi vaihtuu yhä useammin englantiin samalla kun ruotsi unohtuu kokonaan.

Suomessa kuolee vuodessa noin 10 000 suomalaista enemmän kuin syntyy. Tulevaisuudessa kuolleiden enemmisyys on vielä suurempi. Maan väkiluku kasvaa kyllä, mutta ainoastaan maahanmuuton ansiosta. Kuolevat ovat enimmäkseen yksikielisiä suomenkielisiä, maahanmuuttajat paljolti suomea taitamattomia.

KANSAINVÄLISESTI toimivat yritykset ottavat usein sisäiseksi käyttökielekseen englannin ko-

timaastaan riippumatta.

Parhaimmin palkatuissa ja tavoitelluimmissa työpaikoissa englantia käytetään suomea enemmän. Samaan aikaan on myös matalapalkka-aloilla erityisesti pääkaupunkiseudulla työvoimaa, jota kukaan ei opeta käyttämään suomea. Suomenkielinen palvelu esimerkiksi kahviloissa tai siivousalalla ei ole enää itsestäänselvyys.

Yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen koulutuskielivalintoihin kansainvälinen kilpailu vaikuttaa samaan tapaan kuin suuryrityksiin. Kilpailu kansainvälisistä opiskelijoista edellyttää, että opetus annetaan englanniksi.

SUOMESSA ONKIN 2000-luvulla siirrytty englanninkieliseen korkeakouluopetukseen yllättävän laajasti, ja ilman laajaa yhteiskunnallista keskustelua. Esimerkiksi Aalto-yliopistossa lähes kaikki maisteriohjelmat ovat englanninkielisiä ja valtaosa diplomitoista kirjoitetaan englanniksi. Helsingin yliopiston maisteriohjelmistakin noin puolet on englanninkielisiä.

Näin laaja englannin käyttö erikoisalojen koulutuksessa ei voi olla vaikuttamatta eri alojen suomenkieliseen terminologiaan, tai monien alojen asiantuntijoiden kykyyn käyttää kansalliskieliä luovasti ja monipuolisesti. Esimerkiksi markkinoinnissa

ja brändäämisessä näkyy, miten englantia käytetään laajasti silloinkin, kun tuotteen ostajat ovat lähinnä suomalaisia.

VIIMEKSI HUOMIOTA on herättänyt Turun keskustan markkinointi Turku centerinä. Voi kysyä, onko osasyynä tällaiseen näennäisen älyttömään brändäämiseen englanniksi annettu markkinoinnin alan koulutus?

Huonoa englantia riittää maailmassa, mutta kansalliskielten puolustaminen on Suomen valtion erityinen tehtävä.

Suomessa on pitkään ajateltu, että laissa säädetään ainoastaan viranomaisten kielenkäytöstä. Liike-elämän ja yritysten kieli-valinnat ovat jääneet julkisen säätelyn ulkopuolelle. Kun yhä useammat entiset valtiolliset toimijat ovat yrityksiä, eivät kielilain vaatimukset suomen ja ruotsin kielten käytöstä enää koske niitä.

Esimerkiksi eduskunnan oikeusasiamiehen taannoisen päätöksen mukaan kielilain vaatimukset eivät koske Suomen lentokenttiä ylläpitävää Finaviaa, joka Helsinki-Vantaalla on nostanut englannin kielen pääasialliseksi

opasteisen kieleksi kansalliskielten kustannuksella.

HALLITUSOHJELMASSA on kansalliskielten asemaa koskevan strategian laatiminen.

Strategian tulisikin kohdistua paitsi viranomaisten myös yksityisen sektorin kielivalintoihin. Kohtuullinen vaatimus on, että yksityinenkin toimija huomioi kaikessa tiedottamisessa ja markkinoissa kansalliskielet.

On irvokas tilanne, että laki vaatii maitopurkkiin suomen- ja ruotsinkielisen tekstin ravintosisällöstä, mutta itse maitotuotteen nimi ja brändi voivat olla kokonaan englanninkieliset.

Huonoa englantia riittää maailmassa, mutta kansalliskielten puolustaminen on Suomen valtion erityinen tehtävä.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professori, joka sai vuonna 2020 ensimmäisen Jaakko Juteini-palkinnon.

➡ Professori Janne Saarikiven tiistaina 11. toukokuuta Hattulassa kello 13.00 alkavaa suomen kielen ajattelun ja kulttuurin yhteyksiin liittyvää esitystä "Kuinka suomen kielen puhuminen tekee meistä suomalaisia" voi seurata verkko-osoitteessa <https://youtu.be/KNPIPh-ToKO>